

Загурський О.Б.,

к. ю. н.,

*доцент кафедри кримінального права Юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ

Анотація. Кримінологічна політика є підсистемою державної політики у сфері боротьби зі злочинністю. Для вирішення комплексної задачі здійснення профілактичної діяльності суду необхідно об'єднати профілактичні заходи, які відносяться до заходів кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики. Основні напрями профілактичної діяльності суду здійснюються в основному на судових стадіях кримінального процесу.

Ключові слова: кримінально-процесуальна політика, кримінологічна політика, суд, профілактична діяльність

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. На сьогоднішній день, у зв'язку з проведенням судово-правової реформи в Україні, суди, поряд з виявленням і усуненням причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень, повинні підвищувати якість розгляду кримінальних справ, більше уваги приділяти культурі судових процесів, їх запобіжно-виховному впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі кримінологічні аспекти профілактичної діяльності суду були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: А.І. Алексеєва, Г.А. Аванесова, Ю.М. Антоняна, Л.В. Багрій-Шахматова, С.П. Бузиної, В.М. Васильченко, О.В. Волжаніна, Н.І. Гуковської, А.М. Жукова, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, Г.Б. Калманова, В.П. Кашепова, Ю.Ф. Лубшева, Г.М. Мінковського, А.Г. Михайлянца, П.П. Михайленко, О.Р. Михайленко, Л.М. Прозументова, Л.С. Сімкіна, С.Л. Скутіна, Ф.П. Фурсової, А.В. Шеслера, С.Ф. Шірінського та ін.

Аналіз праць вищевказаних авторів свідчить про те, що дослідження проблем профілактичної діяльності суду проводилася лише на основі раніше діючого кримінального, кримінально-процесуального та адміністративного законодавства, практики його застосування і без врахування тих соціально-економічних та політичних перетворень, які відбуваються останнім часом в Україні. До того ж, в Україні відсутні сучасні монографічні

дослідження, які б враховували сучасний стан розробки кримінально-процесуальної та кримінологічної політики України, реформування кримінально-процесуального законодавства і законодавства в сфері профілактики злочинності, а також практики його застосування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є формулювання авторських підходів щодо розуміння правової природи інституту профілактичної діяльності суду в контексті взаємозв'язку кримінально-процесуальної та кримінологічної політики України, з'ясування специфіки та особливостей контролю за виконанням окремих постанов (ухвал) суду як кримінально-процесуального засобу реагування на виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.

На початку 90-років ХХ ст. внаслідок одностороннього трактування правозахисної діяльності суду, перебільшеного розуміння його незалежності, місця суду в системі державних органів, намітилась тенденція щодо обмеження попереджувальних функцій судової системи.

Профілактична діяльність суду впливає з аналізу ст. 68 Конституції України, відповідно до якої, «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [1].

Профілактична діяльність суду реалізується в таких напрямках:

- 1) профілактична діяльність суду в стадії попереднього розгляду справи суддею;
- 2) профілактична діяльність суду в стадії судового розгляду та інших судових стадіях;
- 3) профілактичне значення окремих постанов (ухвал) суду.

На думку, О.Р. Михайленка, «повноваження суду дають йому необмежену можливість знову звернутися до матеріалів досудового розслідування, правильно їх оцінити, перевірити увесь режим законності його проведення і в результаті прийняти вірне рішення, забезпечити законність і справедливість, вжити заходів щодо недопущення порушень законності в майбутньому шляхом внесення окремих ухвал» [2, 279].

– профілактична діяльність суду в стадії попереднього розгляду справи суддею. Профілактичні можливості стадії попереднього розгляду справи суддею визначаються, насамперед, місцем, яке вона займає в кримінальному процесі, передуючи судовому розгляду і виконуючи функцію судового контролю по відношенню до стадії досудового розслідування. На нашу думку, від того, наскільки повно в даній стадії будуть використані профілактичні можливості, залежить всестороннє здійснення попереджувальних мір на наступних етапах кримінального процесу.

До того ж, винесення на публічний суд кримінальної справи, яка законно і обґрунтовано порушена та розслідувана, має важливе виховне значення і переконує як підсудного, так і інших громадян в справедливості системи кримінальної юстиції і невідворотності призначеного покарання за вчинений злочин.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 6 «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції», «передбачений главою 23 Кримінально-процесуального кодексу України попередній розгляд справи є важливою самостійною стадією кримінального процесу, в якій суддя зобов'язаний у строки, визначені в статті 241 КПК, на підставі ретельного вивчення матеріалів справи перевірити, чи достатньо підстав для призначення справи до судового розгляду. Прийняттю рішення про призначення справи до судового розгляду у справі, що надійшла від прокурора, передуює послідовне з'ясування суддею питань щодо кожного з обвинувачених, передбачених статтею 237 КПК» [3].

Питання профілактики злочинності не повинні залишатися поза увагою суду і у випадках зупинення та закриття кримінальних справ (ст. 248-249 КПК), адже усуненню підлягають усі криміногенні фактори, навіть незважаючи на акт амністії чи помилування. У зв'язку з цим, М.М. Гультай зазначає, що «у стадії попереднього розгляду справи суддею, суддя може вжити заходів до виправлення лише наступних помилок досудового розслідування: 1) помилок, пов'язаних з порушенням вимог закону до порядку порушення кримінальної справи й досудового розслідування; 2) помилок, пов'язаних з непритягненням до кримінальної відповідальності інших, крім обвинуваченого, осіб і за наявності підстав кваліфікації дій обвинуваченого за статтею КК, що передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, або для пред'явлення йому обвинувачення, що до цього не було пред'явлено» [4, 23].

– профілактична діяльність на стадії судового розгляду. Відзначаючи важливе значення цієї стадії судового розгляду, у своїй Постанові від 27.12.1985 р. № 11 «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ», Пленум Верховного Суду України звернув увагу суддів на «необхідність неухильного додержання кримінально-процесуального законодавства при розгляді справ, установлених законом процесуальних гарантій всіх учасників судового розгляду, маючи на увазі, що лише за таких умов можна забезпечити всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів...» [5].

Однією з конституційних засад кримінального судочинства визначається гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. В Законі України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» в ч. 1-2 ст. 11 «Гласність і відкритість» зазначено про те, що «ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Кожен, хто є стороною у справі, має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом» [6].

Засада гласності кримінального судочинства має важливе профілактичне значення, яке проявляється у формуванні правосвідомості громадян, утвердження довіри до правосуддя, забезпеченні виховного впливу судового процесу як на підсудних, так і на інших учасників, в тому числі громадян, як в залі судового засідання, так і поза нею, включаючи засоби масової інформації. З іншого боку, зміст засади гласності слід розглядати як своєрідний громадський контроль по відношенню до діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, адвокатури і суду, виявлення недоліків, слідчих і судових помилок з метою удосконалення їх професійної діяльності, підвищення кваліфікації.

Мета і завдання судового розгляду, а також процесуальні засоби їх досягнення забезпечують широкі можливості здійснення профілактичної функції суду у вирішальній стадії кримінального процесу. Оскільки поєднання принципів гласності і відкритості судового процесу із принциповими умовами (положеннями) судового розгляду: безпосередності, усності, безперервності створюють умови для ефективного виховного впливу.

Крім того, безпосереднє сприйняття змісту і процедури процесу сприяє формуванню у громадян оціночних понять про все побачене і почуте

у суді, а звідси впливає, що правильне ведення судового розгляду забезпечується цільовою спрямованістю даної стадії.

Не випадково, чинне кримінально-процесуальне законодавство, вказує на обов'язок головуючого в судовому засіданні забезпечити виховний вплив судового розгляду. Так, в ст. 260 КПК України зазначається, що «головуючий в судовому засіданні керує судовим засіданням, спрямовуючи судове слідство на забезпечення здійснення сторонами своїх прав, усуває з судового слідства все те, що не стосується розглядуваної справи, і забезпечує високий рівень судового процесу» [7].

Тим не менше, інтереси профілактики вимагають виявлення і усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, тому, на нашу думку, доцільно конкретизувати його обов'язок щодо керівництва судовим засіданням з тим, щоб по кожній справі в повному обсязі з'ясувалися криміногенні фактори, а це, в свою чергу, забезпечить ефективність судового розгляду.

Постановлення вироку є заключною і завершальною частиною судового розгляду. Вирок є процесуальним актом, у якому в найповнішій формі відображається головна функція суду — вирішення кримінальної справи. Вирок суду, який постановлений іменем держави, в умовах реалізації конституційних засад кримінального судочинства має важливе суспільно-політичне значення, оскільки виражає відношення держави до осіб, які вчинили злочини.

У зв'язку з цим, відповідно до ст. 50 Кримінального кодексу України, «покарання має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчинення новим злочинам, як засудженими, так і іншими особами» [8].

На нашу думку, ефективність вироку в профілактиці злочинів обумовлюється, в першу чергу, законністю, обґрунтованістю, мотивованістю судового рішення. Коновалов О.Л. та Корунчак Л.А. до зовнішніх властивостей вироку відносять законну силу, загальнообов'язковість та преюдиціальність [9, 447].

Проте, можна стверджувати, що законний і обґрунтований вирок з етичної точки зору повинен бути справедливим. Адже, не тільки правова, але й етична сторона вироку закріплює норми права і норми моралі в кримінальному судочинстві, а це, в свою чергу, посилює його виховний та попереджувальний вплив.

Так, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 29.06.1990 р. № 5 «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку», «по кожній кримінальній справі з

достатньою повнотою повинні встановлюватися час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину; форма вини, спрямованість умислу, мотиви злочину, його наслідки, характер і розмір заподіяної шкоди; обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності, та інші обставини, що характеризують особу підсудного» [10].

— профілактичне значення окремих постанов (ухвал) суду. Спеціальна профілактична функція суду в силу вимог ст. 23², 340 КПК України реалізується за допомогою винесення окремих ухвал (постанов), якими звертає увагу державних органів, громадських організацій або посадових осіб на встановлені по справі факти порушення закону, причини і умови, які сприяли вчиненню злочину і вимагають вжиття відповідних заходів. Аналогічними повноваженнями відповідно до ст. 380 і ст. 400² КПК України, наділений суд апеляційної та касаційної інстанції. Відповідно до ст. 340 КПК України, «суд, що розглядає справу по першій інстанції, при наявності підстав, передбачених статтею 23² КПК України, виносить окрему ухвалу, а суддя — окрему постанову» [7].

Винесення судами окремих ухвал передбачено також у Кримінально-процесуальних кодексах Російської Федерації (п. 4 ст. 29); Республіки Білорусь (п. 3-4 ст. 33), Республіки Казахстан (п. 4-5 ст. 59) [11; 12; 13].

Суд ініціює процес усунення і нейтралізації, виходячи з відповідних об'єктивних даних, зібраних на досудовому слідстві, перевірених та оцінених на судовому слідстві в судовому засіданні, про причини і умови, які сприяли вчиненню конкретного злочину.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 28.03.2008 р. «Про практику винесення судами окремих ухвал (постанов) у кримінальних справах» визначено, що «суд, крім виконання функцій, пов'язаних із безпосереднім вирішенням судових справ, уповноважений виносити окремі ухвали (постанови), які мають бути ефективним засобом дотримання законності, забезпечення судом захисту прав і свобод людини» [14].

З метою усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також з інших підстав суди постановили в 2010 р. майже 6,2 тис. окремих ухвал, що на 3,5% більше порівняно з 2009 р.; проте, їх частка серед справ, провадження в яких закінчено, — лише 3,1% [3,2%]. Найбільша питома вага окремих ухвал у судах областей: Закарпатської — 8,8% [9,0%], Вінницької — 8,7% [8,6%], Волинської — 7,2% [9,7%], Полтавської — 7,2% [6,6%]. Найменше на виявлені під час розгляду справ недоліки постановленням окремих ухвал реагували суди областей: Рівненської — 0,9% [1,1%], Хмельницької

– 0,9% [1,1%], Тернопільської – 1,3% [1,2%], Миколаївської – 1,4% [1,4%], Одеської – 1,4% [1,4%], Черкаської – 1,4% [2,5%]. До судів надійшли повідомлення про вжиті заходи за 4,2 тис. окремих ухвал, що становить 68,1% [70,5%] від кількості постановлених [14].

Таким чином, відповідно до ст. 23² КПК України, суд зобов'язаний винести окрему ухвалу (постанову) при встановленні фактів порушення закону та причин і умов, що сприяли вчиненню злочину і вимагають вжиття відповідних заходів, до того ж окрема ухвала (постанова) відповідно до чинного КПК повинна бути обґрунтована і вмотивована.

Даючи рекомендації в окремій ухвалі (постанові) про вжиття заходів для усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, суд не вправі втручатися в оперативну і господарську діяльність підприємства, установи, організації чи наперед вирішувати, яке конкретно стягнення необхідно накласти на особу, винну у створенні причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. У випадку, коли у справі є подання слідчого про вжиття заходів для усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, або щодо інших підстав, передбачених у ст. 23² КПК, суд, розглядаючи справу, може з'ясувати, що конкретно зроблено для виконання подання. Якщо необхідних заходів не вжито, суд може постановити окрему ухвалу (постанову) [14].

Аналіз ч. 2 ст. 23¹ КПК України показує, що суд має право, але не зобов'язаний, винести окрему ухвалу (постанову) при виявленні судом порушень прав громадян та інших порушень закону, допущених при провадженні дізнання, досудового слідства або при розгляді справи нижчестоящим судом. До таких фактів можна віднести (незаконне притягнення особи до кримінальної відповідальності, затримання, взяття під варту або інші порушення прав і законних інтересів, які були допущені під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, провадження дізнання та досудового слідства).

У 2011 р. Верховним Судом України було проведено аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2010 р. Таким чином, у 2010 р. кількість окремих ухвал, постановлених судами за фактами порушення законності при провадженні дізнання чи досудового слідства, залишилася на рівні 2009 р. і становить майже 2 тис. таких ухвал, їх питома вага становить 39,1% [40,8%] від кількості справ, що були направлені на додаткове розслідування. На виявлені істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, допущені у справах під час проведення досудового слідства, недостатньо реагують

окремими ухвалами суди областей: Харківської, які повернули на додаткове розслідування 503 справи, а окремих ухвал постановили лише 32, або 6,4% [13,3%]; Одеської – відповідно 284 справи, а окремих ухвал – лише 43, або 15,1% [7,8%]; Кіровоградської – 211 справ, а окремих ухвал – лише 34, або 16,1% [14,1%], а також м. Києва – 500 справ, а окремих ухвал – лише 74, або 14,8% [19,4%]. Суди м. Севастополя повернули на додаткове розслідування 65 справ, що на 18,2% більше, ніж у 2009 р., але не постановили жодної окремої ухвали [15].

Окрему ухвалу може бути винесено при виявленні порушень прав обвинуваченого, підсудного, потерпілого та решти учасників процесу, а також інших порушень закону, допущених під час проведення дізнання, досудового слідства або розгляду справи судом першої інстанції. При цьому апеляційний суд не вправі встановлювати чи вважати доведеними факти, що були відкинуті вироком, постановою, або виносити ухвалу, яка ставить під сумнів законність та обґрунтованість залишених без зміни вироку або постанови [15].

В 2010 р. апеляційні загальні суди постановили 764 окремі ухвали, що на 14,4% менше, ніж у 2009 р., із них за виявленими фактами порушення закону, допущеними суддями місцевих судів, – 378 окремих ухвал, що також на 22,2% менше [15].

Звичайно, що одного винесення окремої ухвали (постанови) суду першої інстанції, ухвали суду апеляційної та касаційної інстанції є недостатньо в контексті виконання мети запобігання вчиненню злочинів. З іншого боку, суди повинні систематично проводити суворий контроль на предмет своєчасності, ефективності та повноти виконання відповідних судових рішень, і у випадку невиконання, несвоечасного чи неповного виконання, залишення без розгляду, невжиття відповідних заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, притягати винних осіб до адміністративної відповідальності.

Висновки. Таким чином, суд є суб'єктом кримінологічної політики, і в силу цього, суб'єктом спеціального попередження, головним завданням якого є ефективна реалізація кримінально-процесуальної та кримінологічної політики в частині виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, вжиття заходів щодо їх усунення, узагальнення судової практики та судової статистики, правова пропаганда, координація своєї діяльності з іншими суб'єктами профілактичної діяльності.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96>.
2. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Научно-практическое издание. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 448 с.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 6 «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0006700-08>.
4. Гультай М.М. Виявлення і виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України: автореф...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. — К., 2008. — 19 с.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.12.1985 р. № 11 «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0011700-85>.
6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2453-17>.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=1001-05,%201002>.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.
9. Коновалов О.Л. Кримінально-процесуальне значення властивостей вироку суду // Юридичний вісник Причорномор'я. — № 2 (2). — 2011 р. — С. 440-449.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.06.1990 р. № 5 «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0005700-90>.
11. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.goskodeks.ru>.
12. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=hk9900295>.
13. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zakon.kz/211945-ugolovno-processualnyjj-kodeks-rk-2011.html>.
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 р. № 3 «Про практику винесення судами окремих ухвал (постанов) у кримінальних справах» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0003700-08>.
15. Аналіз здійснення стану судочинства судами загальної юрисдикції в 2010 р. (за даними судової статистики). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/4034B350D7EB0B50C22578AF00236>.

Загурский А.Б. Профилактическая деятельность суда

Аннотация. Криминологическая политика является подсистемой государственной политики в сфере борьбы с преступностью. Для решение комплексной задачи осуществления профилактической деятельности суда необходимо объединить профилактические меры, которые относятся к мерам уголовно-правовой, уголовно-процессуальной, уголовно-исполнительной и криминологической политики. Основные направления профилактической деятельности суда осуществляются в основном на судебных стадиях уголовного процесса.

Ключевые слова: уголовно-процессуальная политика, криминологическая политика, суд, профилактическая деятельность

Zagurskyy O.B. Prophylactic activity of court Summary.

A criminology policy is the subsystem of public policy in the field of fight against criminality. For the decision of complex task of realization of prophylactic activity of court it is needed to connect prophylactic measures that behave to the measures of criminal-legal, criminal-procedural, criminal-executive and criminology policies. Basic directions of prophylactic activity of court are realized mainly on the judicial stages of criminal procedure.

Key words: criminal-procedural policy, criminology policy, court, prophylactic activity